

Minu auhinnad I

Mati Rahu – Eesti Geograafia Selts, Eesti Demograafia Assotsiatsioon

On võimalik, et see, kes omaenese auhindadest avalikult kirjutab, ei saa enam ühtki auhinda. Eks mul tuleb siis sellega leppida, pealegi on alati võimalik, et auhindu ei antaks enam niikuinii.

Maarja Kangro (1, lk 14)

Isegi auhindu, mis ei paku materiaalselt kasu, saab kõrgelt hinnata. [--] Sümbolised auhinnad on eriti väärtuslikud signaalid; nad on mittemateriaalsed ja nende väärtus tuleneb sümbolsest olemusest.

Jana Gallus, Bruno S. Frey (2, lk 76)

Minu lemmikute hulka kuulub USA Riikliku Vähiinstituudi epidemioloogi Michael Shimkini kirjutis, milles ta muu hulgas ütleb: „Teadustöö on tõsine tegevus, kuid see on samas ka omalaadi mäng. Parim mäng ja parim teadustöö sünnib siis, kui see pakub lõbu. Lõbu tekitavad ettearvamatus, uudishimu, avastamisrõõm ja võit. Auhiinad on samuti toredad” (3, lk 1534). Seda on nad tõesti.

Otsustava tõuke praeguse kirjatüki kallale asumiseks andis mõni aasta tagasi kolleegi soovitatud Maarja Kangro raamatu neelamine. Loomulikult jääb mul vajaka Kangro kirjanduslikust eruditsioonist, auhindade omistamise kõõgipoole tundmisest, nõtkest ironilisest sulest ja südikusest enam-vähem üdini avameelitseda. Ent see teadmine ei takista mind jagamast meenutusi auhindamisest minu kümnenditepikkuse teadustee vältel, mille alguseks võib väikese mööndusega pidada esimest tudengipõlves üllitatud kirjutist (4). Seni viimane artikkel nägi ilmavalgust hiljuti (5). Lihtne aritmeetiline tehe annab staažiks 58 aastat. Seega kõnelen üle poole sajandi kestnud teaduskarjääri auhindadest ja nendega seotust. Miks ma seda teen? Eks ikka nostalgilisest soovist meenutada praeguseks rohtunud radu, mida mööda tollal astusin kas

omatahtsi või olude voolu kaasatuna. Ma ei hellita naiivset lootust, et mõni mitteheatahtlik lugeja loobub minu meenutustest otsimast muid motiive.

Teadusetegevusega seotud auhindade loetelu esitamiseks pole vaja nuputada, sest Eesti teadusinfosüsteemis (https://www.etis.ee/CV/Mati_Rahu/est) on nad hõlpsasti leitavad:

- 1968, auhind Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) üliõpilaste võistlustööde konkursil;
- 1968, diplom vabariiklikul üliõpilaste võistlustööde konkursil;
- 1969, NSVLi Tervishoiu-ministeeriumi preemia (kollektiivi koosseisus);
- 1972, TRÜ aukiri;
- 1972, Eesti Geograafia Seltsi aukiri;
- 1986, ajakirja Nõukogude Eesti Tervishoid aukiri;
- 1986, ENSV Tervishoiu-ministeeriumi aukiri;
- 1987, ajakirja Nõukogude Eesti Tervishoid aukiri;
- 1990, NSVLi Tervishoiu-ministeeriumi preemia (kollektiivi koosseisus);
- 1996, Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi (EKMI) teaduspreemia;
- 1997, riigi teaduspreemia (kollektiivi koosseisus);
- 1997, EKMI teaduspreemia;

- 2002, EKMI tänukiri;
- 2003, Tervise Arengu Instituudi (TAI) teaduspreemia;
- 2005, TAI teadusdiplom;
- 2005, Eesti Kardioloogide Seltsi teaduspreemia (kollektiivi koosseisus);
- 2006, Eesti Punase Risti II klassi teenetemärk;
- 2006, Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi tänukiri;
- 2006, TAI teaduspreemia;
- 2007, riigi teaduspreemia;
- 2007, Rahvusvahelise Vähiregistrite Assotsiatsiooni (IACR) auliige;
- 2007, Tartu Ülikooli tänukiri ja aumärk;
- 2015, ajakirja Akadeemia kuldauhind artikli eest *naturalia*-valdkonnas (koos Talis Bachmanniga);
- 2017, ajakirja Akadeemia hõbeuhind artikli eest *naturalia*-valdkonnas (koos Talis Bachmanniga);
- 2017, Tartu Ülikooli Kliinikumi aastapreemia parimale ajakirjas Eesti Arst 2016. aastal ilmunud teadusartiklile (koos Kaja Rahuga);
- 2018, TAI elutööpreemia.

Jah, too nimistu on oma tehtud ja kajastab iseenda valikuid. Kõvema loetelu kirjapanek pole võimalik, sest lihtsalt netu! Mõnevõrra lühem või pikem tulnuks kõne alla. Esimesel puhul näeks tunnustuste arv enda silmis nigelavõitu välja. Arvan, et kui mõni suures mängus märksa tugevamini kanda kinnitanud akadeemiline töötaja võiks nimekirja tihendamise huvides rahumeeli loobuda kohalike seltside ühingute ja ajakirjade auhindade mainimisest, on minusugusel nende tunnustus südantsoojendav ja igati meenutamist väärt. Teisel puhul

olen ära jätnud paari väiksema seltskonna poolse tunnustuse kajastamise põhitekstis, kuid sokutanud need viidete alajaotisse.

TUDENGIAASTAD

1963–1968 kestis TRÜ bioloogia-geograafiateaduskonnas õppeaeg viis aastat. I–IV kursusel tuli kevadeks saada valmis kursusetöö, V kursusel diplomitöö. Minu sellelaadsete uurimuste üldtemaatika kuigivõrd ei vaheldunud, seda hoidis kursil õppimine eriprogrammi alusel. Kursusetööd, tollal käsitsi kirjutatud, olid alates I kursusest järgmised: „Organism ja keskkond“ (mahukas, hävinenud, lehekülgede arv teadmata), „Meditšiini-geograafia küsimusi (Tartu rajooni näitel)“ (92 lk), „Meditšiini-geograafia ja pahaloomulised kasvavad“ (63 lk) ja „Pahaloomuliste kasvivate geograafilise leviku iseärasustest Kingissepa rajoonis (aastatel 1962–1965)“ (36 lk).

Viimasel kursusel tegi geograafiakateedri juhataja Endel Varep mulle ettepaneku esitada diplomitöö võistlustööna. Et võistlustöö tuli valmis saada vist vähemalt kaks kuud enne diplomitööd, olin prii poiss ajal, mil kursusekaaslasel oma lõputööd kokku panid. See oli suur kergendus, sest nüüd võisin ometigi täiel rinnal kogeda fenoloogilise kevade saabumist. Ja ta tuli – TRÜ aukiri (29.04.1968) esimese auhinna puhul, mis omistati võistlustööle „Andmeid vähktõve levikust Eesti NSV-s“ (vt joonis 1). 75 lehekülge masinakirjas, 16 lisa, kirjanduse loetelus 115 allikat. Loomulikult tundsin heameelt, kuid millegi väljategemist iseendale ega tuttavatele vaevalt et toimus.

Samale uurimusele omistati vabariiklikul üliõpilaste võistlustööde konkursil Kõrgema ja Keskeerihariduse Ministeeriumi diplom (13.11.1968). Kaldun arvama, et minu ootused olid kõrgemad, kuid see ei seganud rõõmustamast autastustamise tseremoonial Tallinna Polütehnilise Instituudi aulas. Esmaordselt nägin seal *live*’is Jaak Joalat,

Joonis 1. Tartu Riikliku Ülikooli aukiri.

kelle nudi pea tunnistas viibimist sõjaväeteenistuses.

KANDA KINNITAMAS

1969. aastal olin endiselt sunnitud paiknema EKMI teaduslik-organisatsioonilises osakonnas, ent jätkusid tudengiajal tekkinud teadussidemed onkoloogia osakonna vähiepideemioloogide väikese tiimiga (6, 7). Minule teadmata liini kaudu oli Eestist läinud Moskvasse ettepanek tösta esile vähiepideemioloogia valdkonnas tegutsejaid. Kursusetöid ja diplomitööd silmas pidades oli minu mentor Maret Purde torganud mu nime teiste juurde, ning kui NSV Li Tervishoiuministeeriumi käskkiri instituuti jõudis, nägin ennast preemia saajate nimekirjas. Sõna „preemia“ eeldas siin vististi mõnekümne rubla saamist EKMI raamatupidamisest, kuid mälu tõrgub täpsustamast, päevikut sel ajal ei pidanud ja tööraamatus asjakohane sissekanne puudub. Olen mõelnud, et instituudi veteranid,

enamasti klinitsistid, võisid kulmu kergitada, kui mittemeedikust uusik järsku üleliidulise tähelepanu pälvis.

Kolm aastat hiljem, 1972. aasta detsembri alguses, anti mulle Üliõpilaste Teadusliku Ühingu geograafiaringi 25. aastapäeva raames TRÜ aukiri. Ehkki olin ühingu kahel konverentsil esinenud, polnud ma ühingu liikmeks astunud. See oli omamoodi passiivne protest selle vastu, et teadusliku ühingu liikmeks võis saada igaüks, kes avalduse täitis, kuid teadusettevõtte ei tarvitsenud hoolida. Massiivne liikmeks arvamine oli minu arvates kentsakas. Minu kõrvalejäämine ühingu õnneks tähelepanu ei äratanud, aukirja vääriliseks osutumist seostas in ettekannetega konverentsidel.

26. detsembril 1972 tunnustas Eesti Geograafia Selts mind aukirjaga „aktiivse teaduslik-organisatoorse töö eest meditsiinigeograafia-alaste teadmiste levitamisel“. Seltsi liikmeks võeti mind varsti pärast ülikooli lõpetamist. Oli noorele

inimesele suur asi olla organisatsioon, kuhu kuulusid talle haridust andnud õppejõud ja teised tuntud tegelased. Kirjaliku soovituselt astumiseks andsid mulle Endel Varep ja vististi Jaan Eilart. Tutvusin seltsi teadussekretäri Laine Merikaljuga, kes tegi mugavaks seltsi ruumi külastamise Sakala tänaval. (Praegu asub hoone selles tiivas Kaitseministeerium.) Aastatel 1971 ja 1972 avaldasin kolm kirjutist seltsi aastaraamatus.

Korraliku kirjutamiskogemuse sain meditsiinigeograafiat tutvustava artikliga Eesti Looduses (8). Käis ettevalmistus meditsiinigeograafia erinumbri väljaandmiseks samas ajakirjas. 1972. aasta varakevadel jõudsin tervishoiuminister August Goldbergeri kiuste esineda ettekandega noorte geograafide teaduskonverentsil Irkutskis. Minister oli 2. märtsil kirjutanud minu komandeeringuavaldusele 1 cm suuruste rasvaste tähtedega venekeelse „Her“. Kui ta sõitis mingil

ajal lähetusele (luureinfo jooksis!), tegin uue avalduse, korjasin EKMIis jälle vajalikud allkirjad, osakonajuhataja Georg Loogna läks ise ministeeriumisse ja võttis seal avaldusele tervishoiuministri I asetäitja Endel Kama nõusoleku. Konverentsil osalemisega tekkisid sidemed NSVLi Teaduste Akadeemia Siberi osakonna Siberi ja Kaug-Ida Geograafia Instituudiga, mis viisid järgmisel aastal minu arvamise Ida-Siberi meditsiinigeograafia ekspeditsiooni koosseisu (9). Nii et praegu, kümnendite möödudes tagantjärele mõtiskledes olin aukirja välja teeninud.

Perioodil 1973–1985 olid pihud täiesti tühjad. 1986. ja 1987. aasta märtsis omistati mulle ajakirja Nõukogude Eesti Tervishoid aukiri eelmise kalendriaasta „parima artikli eest“. Ei tea, kas tookord sõnaga „parim“ tähistati üht ja ainust kõige paremat või oli parimaid hulganisti, kuid 1985 olin vähihaigete elulemust kajastava artikli esiautor. Aastal 1986 ilmus mul selles ajakirjas neli

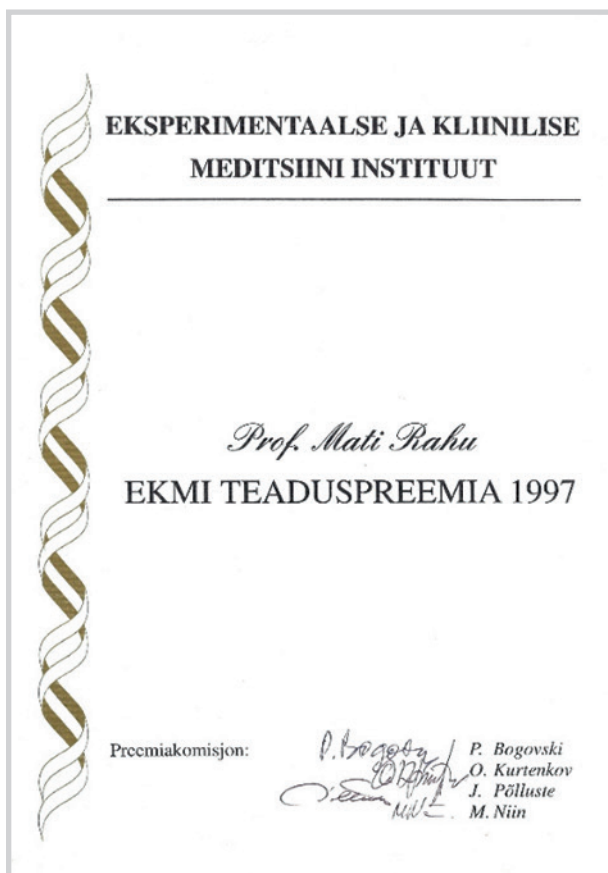
kirjutist, kolmes olin esiautor. Ei suuda mõistatada, milline kirjatükk hindajaile enim meeldis. Aasta 1986 oli mul varasemast viljakam: kokku nägi ilmavalgust 10 teadusartiklit, millest pooled eestikeelsed, kaks vene, kaks inglise ja üks saksa keeles.

Meditsiinitöötajate päeva puhul hulgi jagatud tervishoiuministriumi aukirjadest ulatati üks mullegi (13.06.1986) „hoolsa ja kohusetruu töö eest rahva tervishoiu parandamisel ning ühiskondlikust elust aktiivse osavõtu eest“.

1990NDATE TORMITSEVAL RAJAL

1990. aasta jõululaupäeval andis NSVLi Tervishoiuminister välja käskkirja nr 481-Π „NSVLi rahvastikule onkoloogilise abi organiseerimisel ilmutatud edusammude premeerimise kohta“. Käskkiri jõudis EKMIsse ja tehti asjaosalistele teatavaks 9. jaanuaril 1991. Selgus, et märgiti ära 11 töötajat Eesti vähiregistri eduka tegevuse eest ja nende vahel kuulus jagamisele kaks 1000 rubla suurust preemiat. Keeruliste poliitiliste aegade keerises ei osanud keegi meist preemiast midagi mõigata ja inflatsiooni pillutada olnud rublad haihtusid meieni jõudmata. Seekord sedapsi siis.

Minu koduinstituudis otsustati hakata ergutama teadusartiklite avaldamist rahvusvahelistes ajakirjades. Seati sisse kaks igal aastal välja antavat auhinda – teaduspreemia ja -diplom. Auhindade omistamise kriteeriumid tundusid paigas olevat, sest žürii hindas mõõdetavaid tulemusi – esiautoriks olemist, ajakirja mõjutegurit ja artiklite arvu. 1990ndatel õnnestus mul saada kaks sellist preemiat (vt joonis 2). Palju see pangakontot kasvatas, ei mäleta, ent iga lisandus palgale oli tervitatav. 1997. aasta oli mul kõigi aegade edukaim, sest ilmus 16 teaduskirjutist, neist 11 ingliskeelsena. Tsensuuri piirangutest vabas ühiskonnas rahvusvaheliseks teaduskoostööks võimalises epidemioloogia ja biostatistika osakonnas oli hakanud vilja kandma

Joonis 2.
Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi teaduspreemia.

Eesti vähiregistri teaduspotsiaal.

Ootamatu edu saabus veebruaris 1997, kui instituudi väljaandena üllitatud ingliskeelne monograafia (10) tõi riigi teaduspreemia „1996. aasta parima teadustöö eest arstiteaduse alal“. Hoovõtmise töö alustamiseks võttis aega, sest uuringuplaan, mille olin valmis teinud, ootas instituudi heakskiitu. Kui see lõpuks käes, hakkasime peale. Kaja Gornoi (alates 1998. aastast Rahu) oli 1994. aasta alguseks, Soomest snitti võtnuna, vähiregistri andmebaasi struktuuri ümber teinud, andmed põhjalikult testinud ja standardtabelid programmeerinud. Nüüd avanes võimalus tohutu kogus andmeid teaduskäibesse tuua ning kajastada vähihaigestumust, -suremust, -levimust ja -elulemust ajavahemikul 1968–1992. Nii võtsimegi Eesti Teaduste Akadeemia neorenessanslikus saalis neljakesi elevusega vastu oma auhinna ja kätlesime akadeemia presidendi Jüri Engelbrechtiga.

Monograafia ilmumise järel polnud mul mingit mõtetki, et see vääriks kandideerimist riigi teaduspreemiale. Kogu ürituse „süüdlane“ oli EKMI direktor Toomas Veidebaum, kes võttis mul nõobist kinni ja tegi ettepaneku kirjutada kokkuvõtte monograafia kohta, et instituudi teadusnõukogu saaks teha teaduste akadeemia vajaliku esildise.

Preemia saamise järel algas möll. Üks kaasautoritest oli avastanud, et mulle kui kollektiivi juhile oli määratud 100 000 krooni suurusest

preemiasummast pool, ülejäänu jagatud võrdselt kolme vahel. Sellist ebaõiglust ei tohtinud olla ... ja instituuti saabus advokaadibüroost Leino Biin ja Partnerid kiri, et ühe isiku autoriõigusi on rikutud ning preemiasumma tuleb ümber jaotada. Protesti algataja arvates tulnuks juhi staatus koos 50%-ga preemiast omistada temale, sest ta töötas monograafia kallal täis-, teised kolm osakoormusega (osalesid ka muudes uuringutes). Asjade taoline käik ajas mu närvi mustaks ning pakkusin direktorile ja teadusdirektorile avalikustada kogu historia meedias. Teatasin neile veel, et olen nõus oma preemiaraha tagastama teaduste akadeemiale kuni olukorra klaarumiseni. Edasisi üksikasju mina ei tea, sest kirjavahetus ning palgest palgesse kohtumised toimusid instituudi ja advokaadibüroo esindajate vahel. Võib-olla oli ka teaduste akadeemia vaidlusesse haaratud. Igatahes meediasse midagi ei jõudnud ega raha polnud vaja liigutada. Mingil ajal hagi menetlusse võtmisest loobuti õigusrikkumise koosseisu puudumise tõttu.

Preemiaga seotud, ent teisest ooperist, on sama aasta märtsi lõpus toimunu. Sõitsin kuu lõpus kolmeks päevaks töölähetusele Soome. Kui ka teistest pereliikmetest kedagi parajasti kodus polnud, murti keset päeva sisse meie Kalamajas Linda tänaval asuvasse korterisse ja virutati ära palju kraami. Hingevalu leevendas ja materiaalist kaotust

korvas preemiaraha: lasime ehitada kahe lukuga metallist topeltukse ja ostime varastatud esemete asemele uued. Seega, raha kulutamisega palju nuputamist polnud. Meie häda ergutas korteriühistut tegutsema ja lõpuks hakati maja välisust päevalgi lukus hoidma.

Üks luku lahtimuukimist varga või varaste poolt seletan oma abivalmidusega. Paar päeva enne korteri tühjendamist andis uksekella keegi meesterahvas. Ta selgitas alandlikul häälel, et vabanes äsja vanglast, ja palus söögiks tüki leiba. Läksin köögist soovitud tooma, tema jäi lahtise toakse juurde. Tal oli piisavalt aega hindamaks, kui hõlbus oleks ühe lihtsa lukuga varustatud puituksega toime tulla.

VIITED

1. Kangro M. Minu auhinnad. Tallinn: Nähtamatu Ahv; 2018.
2. Gallus J, Frey BS 2017. Awards as strategic signals. *J Manage Inquiry* 2017;26:76–85.
3. Shimkin MB. Upon man and beast – adventures in cancer epidemiology: presidential address. *Cancer Res* 1974;34:1525–35.
4. Раху М. О распространении злокачественных опухолей в Кингисеппском районе. Rmt: Материалы XXII научной студенческой конференции (Тартуский государственный университет). Биология, география, геология. Тарту: 1967: 53–4.
5. Rahu M. Vähitõrje radadel: intervjuu Rahvusvahelise Vähiuuringikeskuse direktori Elisabete Weiderpassiga. *Akadeemia* 2025;37:405–33.
6. Rahu M. Eesti Vähiregistri loomise lugu ja käekäik. *Akadeemia* 2018;(1):96–129.
7. Rahu M. Maret Purde – minu mentor. Rmt: Padrik V, koost. Eesti vähiravi ajaloost. Kilde onkoloogia arenguteelt. Tartu: OU E.J.N.T ja Vello Padrik; 2018: 291–8.
8. Rahu M. Meditsiinigeograafia radadel. *Eesti Loodus* 1972;(6):342–8.
9. Rahu M. Ekspeditsioonifotod jutustavad. *Go Reisajakiri* 2017;(2):64–71.
10. Thomson H, Rahu M, Aareleid T, Gornoi K. Cancer in Estonia 1968–1992: incidence, mortality, prevalence, survival. Tallinn: Institute of Experimental and Clinical Medicine; 1996.